

Р.В. Терпиловський*

КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ ТА МУЗЕЄЗНАВСТВА КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Наша, перша в Україні, кафедра археології була створена член-кореспондентом АН УРСР Л.М. Славіним у 1944 р. За 75 років свого існування підготовлено близько тисячі співробітників Інституту археології НАН України, музеїв, університетів та пам'яткоохоронних установ. У тісній співпраці з кафедрою працюють Археологічний музей Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Міжкафедральна навчальна лабораторія «Центр підводної археології, археологічних та етнологічних досліджень».

Кафедра забезпечує належний рівень викладання нормативних і спеціальних курсів, готуючи бакалаврів освітньої програми «Археологія та преісторія» та магістрів освітньої програми «Археологія» (спеціальність 032 «Історія та археологія»), а з 2018 р. – бакалаврів та магістрів нової спеціальності 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство». Археологічна і музейна практики дозволяють закріпити теоретичні знання. Протягом 2004–2019 рр. географія археологічної практики була доволі широкою – від Закарпаття до Середньої Наддніпрянщини та Криму.

Наукові досягнення кафедри пов'язані із результатами вивчення пам'яток доби середнього та верхнього палеоліту, ранньослов'янського та давньоруського часу. Разом з науковцями Франції, Німеччини та Швейцарії здійснювались спільні експедиції, обробка археологічного матеріалу, взаємний обмін викладачами, науковцями та студентами, проводились наукові конференції. Результати наукової роботи втілені, зокрема, й в серії публікацій, серед яких серійне видання «VITA ANTIQUA», низці авторських монографій та навчальних посібників. Зараз перед кафедрою постає низка складних проблем, вирішення яких вимагатиме наших спільних зусиль.

Ключові слова: кафедра археології та музеєзнавства, освіта, заклад вищої освіти, археологія, музеєзнавство.

Археологія розроблялась та викладалась у Київському університеті з перших днів його заснування. Достатньо згадати розкопки професором Університету Святого Володимира М.Д. Іванішевим кургану Переп'ятиха, участь у яких як художник брав Тарас Шевченко, а також голову Товариства Нестора-Літописця професора В.Б. Антоновича. Тому створення у 1944 р., після повернення університету з евакуації, першої в Україні кафедри археології відомим дослідником античних пам'яток член-кореспондентом АН УРСР Л.М. Славіним фактично було відновленням традиційного ставлення до вивчення старожитностей в стінах нашого університету.

Звісно, за 75 років в роботі кафедри, як і в житті нашої країни, відбулось чимало змін, що торкнулись складу викладачів, дислокації та назви кафедри, напрямків навчальної та науково-дослідницької роботи. Укомплектована кваліфікованими фахівцями, за 75 років свого існування кафедра підготувала близько тисячі співробітників Інституту археології НАН України, музеїв, університетів та пам'яткоохоронних установ (Самойленко 2006; 2012).

Склад кафедри

Л.М. Славін керував кафедрою протягом 26 років. Пізніше кафедру очолювали М.М. Бондар (1970-1987), М.І. Гладких (1987-2002), С.М. Рижов (2002-2004), Р.В. Терпиловський (з 2004 р.). Вагомий внесок в розробку нормативних та спеціальних курсів, наукову діяльність установи зробили також Г.Г. Мезенцева, М.М. Чмихов, В.В. Лапін, І.С. Піоро, Ю.М. Малєєв, Ю.А. Омельченко, Є.А. Ліньова, Ф.О. Андрощук та ін. З кафедрою активно співпрацювали також такі відомі археологи як І.Г. Шовкопляс, В.М. Гладилін, Д.Я. Телегін та багато інших.

Разом з тим, значних кількісних змін протягом останніх 15 років не відбулось, на кафедрі працюють сім штатних викладачів (проф. Р.В. Терпиловський, доценти І.А. Кравченко, С.М. Рижов, Є.В. Синиця, К.О. Третяк, П.С. Шидловський та кандидат історичних наук, ас. С.І. Іванисько). Хоча за цей час четверо останніх викладачів захистили кандидатські дисертації, а педагогічне навантаження значно зросло, збалансованою у кадровому відношенні кафедру назвати важ-

rostt@knu.ua

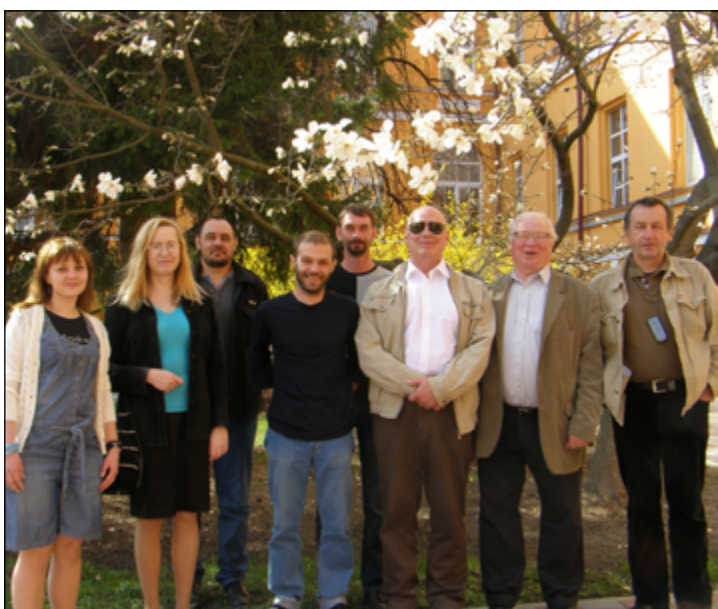
Рис. 1. Відкриття меморіальної дошки на будинку, в якому мешкав Л.М. Славін (30 листопада 2017 р.)

Fig. 1. Opening of a memorial plaque on the house where L.M. Slavin lived. (November 30, 2017)

ко після втрати останніми роками викладацьких ставок проф. М.І. Гладких та асистента Р.М. Рейди. Включення до штату кафедри доц. К.О. Третяка та залучення до викладання доцента Т.Ю. Пшеничного (на пів ставки) лише частково вирішило проблему.

Зміни торкнулись і навчально-допоміжного складу кафедри, зараз виконання цих обов'язків покладаються на спеціаліста І-ї категорії Л.Г. Салату та історика 2-ої категорії М.В. Чимирис.

Наслідуванням і відродженням давніх традицій класичного університету щодо збереження та вивчення колекцій старожитностей, можна вважати створення при кафедрі навчального музею, що спочатку, від 1987 р., діяв на засадах громадської ініціативи.

Рис. 2. Члени кафедри археології та музеєзнавства (квітень 2013 р.)

Fig. 2. Members of the Department of Archaeology and Museum Studies (April, 2013)

За час своєї діяльності Археологічний музей значно поповнив фондові колекції і перетворився на важливий освітній інструмент, що виконує як педагогічно-просвітницьку, так і науково-дослідну функції. До музею щорічно надходять на зберігання, систематизацію і подальше вивчення сотні артефактів з археологічних розкопок, які проводять викладачі і студенти нашої кафедри. Бібліотека, збірка архівних документів, археологічні та інші колекції музею використовуються під час проведення практичних занять, а також для написання курсових, магістерських робіт і навіть кандидатських дисертацій. Реставраційна лабораторія при кафедрі забезпечує

можливість отримати необхідні майбутнім археологам практичні навички з камеральної обробки та реставрації, на базі музею студенти також здобувають досвід фондової та експертної роботи.

У відповідності до вимог, чинного на 2009 р. законодавства України та за наполегливої праці його завідувачки Л.Г. Самойленко, музей нарешті було зареєстровано і поставлено на державний облік. Наказом Головного управління освіти і науки КМДА № 154 від 06.07.2009 р. музей отримав «Свідоцтво про реєстрацію», що підтвердило його статус державного музею при навчальному закладі, який перебуває у сфері управління Міністерства освіти і науки. Ми також спро-

моглися переконати керівництво університету і позначити музей серед інших важливих структурних підрозділів в Статуті нашого університету (розділ 5.1) та ухвалити «Примірне положення про науково-навчальні музеї Київського національного університету імені Тараса Шевченка», що визначило статус музею «як науково-дослідного та культурно-освітнього закладу, що є науковим і навчально-освітнім структурним підрозділом університету», а також узгодило важливі завдання і форми діяльності музеїв в університеті (Самойленко 2016).

Вагомим покращанням в роботі Археологічного музею можна вважати введення нарешті, за сприяння декана історичного факультету, до штату музею посади провідного фахівця. Адже забез-

Рис. 3. Лекція доцента С.М. Рижова у Археологічному музеї (5 вересня 2017 р.)

Fig. 3. Lecture by associate professor S.M. Ryzhov in the Archaeological Museum (September 5, 2017)

печення організації і виконання різних напрямків роботи в музеї силами лише одного співробітника – завідувача, було недостатнім. На цю посаду на початку цього року перейшла співробітниця навчально-допоміжного складу нашої кафедри Т.В. Лозниця, яка ще від 2009 р. активно долучалася на волонтерських засадах до багатьох музейних проєктів: проведення екскурсійних програм, організації виставок, зустрічі відвідувачів до «Міжнародного дня музеїв», «Днів науки» і «Днів відкритих дверей», до опрацювання музейних колекцій, а також упорядкування та обліку бібліотечного фонду тощо.

Необхідно зазначити, що нормативно-правова база, яка регламентує діяльність музеїв у закладах вищої освіти України, потребує подальшого удосконалення. Музеї взагалі

не згадуються у Законах України «Про освіту» і «Про вищу освіту», хоча музеї вищої школи зберігають значну частину культурно-історичної спадщини України і мають розгалужену музейну мережу у своєму складі. Нині їх можна лише передбачити серед підрозділів, діяльність яких не заборонена законом.

Накази Міністерства освіти і науки, або Міністерства культури, що запроваджували обов'язковий облік університетських музеїв і встановлювали певні процедури чи стандарти забезпечення діяльності таких музеїв втратили чинність ще у 2014–2015 рр., а нові так і прийнято. Це може завдати втрат державній частини Музейного фонду України і зашкодити захисту музейних колекцій через залишковий

принцип у їх фінансуванні і недостатнє кадрове забезпечення. Тому кафедра разом з Археологічним музеєм Університету і деканом історичного факультету, подала звернення до комітетів Верховної ради України з питань освіти, науки та інновацій, а також з питань гуманітарної та інформаційної політики з пропозиціями внести зміни до чергового проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту». Наші пропозиції було розглянуто і враховано в проєкті Закону України від 12.12 2019 за № 2588.

Також тішить, що на початку року було видано наказ Ректора про капітальний ремонт і сучасне переобладнання фондосховища музею та забезпечення його новими меблями, комп'ютерною та фото технікою. Усе це позитивно налаштовує на подальше удосконалення освітнього процесу і успішну підготовку майбутніх фахівців з археології та музейної справи.

Необхідно згадати також Центр підводної археології, яким у 1990-2016 рр. керував С.М. Зеленко (захистив кандидатську дисертацію у 2004 р.). Головною темою досліджень Центру була морська торгівля у Північному Причорномор'ї античного часу та середньовіччя. Кожного року підводна експедиція здійснювала дослідження стародавніх портів та затонулих кораблів біля узбережжя Криму, вивчала археологічні пам'ятки по берегах Канівського та Кременчуцького водосховищ. Особливий інтерес представляють результати досліджень середньо-

Рис. 4. У реставраційній лабораторії (2018 р.)

Fig. 4. In the restoration laboratory (2018)

вічного італійського судна поблизу Судака (Зеленко 2001, 2008).

На жаль, після окупації Криму Росією, через зрозумілі причини дослідження біля берегів півострова довелося припинити. Нещодавно Центр ввійшов до складу міжкафедральної навчальної лабораторії «Центр підводної археології, археологічних та етнологічних досліджень» (завідувач Я.І. Морозова).

Освітня та навчально-методична робота

Значні зміни відбулись насамперед у навчально-методичній сфері. У 2004 р. кафедра перейшла на триступеневу форму навчання і першою в Україні почала готувати не лише бакалаврів з історії, а й спеціалістів та магістрів з археології. Згодом відбувся перехід на кредитно-модульну систему, яка вимагала суттєвої формалізації багатьох сторін навчального процесу. Від набору спеціалістів довелося відмовитись (останній набір відбувся у 2010 р.), а навчання у магістратурі з 2009 р. розширили до двох років.

Низка суттєвих змін відбулась після прийняття нового Закону про вищу освіту 2014 р. та нового переліку спеціальностей в 2015 р. (Закон ... 2014). За Постановою Кабміну наша спеціальність отримала назву 032 «Історія та археологія» (Постанова ... 2015). Це, начебто, мало підвищити статус нашої науки, але виявилось, що в цьому тандемі археології відведено надто мало місця. На мою думку, це є рецидивом традиційного ставлення радянської науки до археології як «служниці історії». Разом з тим, у переважній більшості європейських університетів саме археології належить одне з провідних місць, що забезпечує увагу як наукової спільноти, так і абітурієнтів.

Протягом останніх років (крім останнього, 2019), набір на перший курс бакалаврату був сильно обмежений державним замовленням (наприклад у 2016 р. – 1 бюджетне місце), що, втім, не свідчить про зниження в суспільстві інтересу до археології, судячи з високих конкурсів під час вступних кампаній. Незначна кількість студентів, що навчаються за власний кошт пояснюється, очевидно, більш прагматичним підходом молоді до майбутньої професії, а з іншого – дуже приблизним уявленням про науку, яка не входить до шкільних програм. Безумовно, це викликає необхідність пошуків нових форм популяризації нашої професії серед широкого загалу, насамперед – молоді. Останніми роками здійснюється набір студентів на нову спеціальність «Музеєзнавство, пам'яткознавство», хоча певну конкуренцію нам складає відповідна кафедра Університету культури та мистецтв, що тради-

ційно займала цю «екологічну нішу».

Рання спеціалізація, зокрема, позначилась на скороченні кількості нормативних дисциплін, які викладачі кафедри читали для студентів першого курсу інших освітніх програм. Якщо до 2013 р. для студентів-бакалаврів викладалось три нормативні курси: «Основи археології», «Історія первісного суспільства», «Основи антропології», то пізніше їхня кількість скоротилась до двох, причому години, відведені на вивчення археології та преісторії для студентів ОП «бакалавр», за останні роки також суттєво зменшились. Зокрема, якщо до 2013 р. на нормативний курс «Основи археології» відводилося 108 годин (з них 32-34 лекційних), то з 2016 р. – відповідно 90 і 28 годин. Варто зазначити, що для усіх бакалаврів зараз читається штучно створений курс «Основи археології та преісторія», який включає надто стислий огляд питань як археології, так і преісторії¹.

Кафедра впродовж усіх років забезпечувала належний рівень викладання нормативних і спеціальних курсів, а середнє аудиторне навантаження на викладача завжди було одним з найвищих на факультеті.

Крім традиційних для майбутніх бакалаврів ОП «Археологія та преісторія» та магістрів ОП «Археологія» спецкурсів (з палеоліту, мезоліту, неоліту, енеоліту, бронзи, скіфо-античної, слов'яно-руської археології та ін.) читається низка нормативних та спеціальних курсів, розроблених протягом останніх років. Такими, зокрема, є обов'язкові курси «Основи археології», «Історія археології», «Археологія України» (Р.В. Терпиловський, Є.В. Синиця), «Військова справа Східної Європи у давнину та середньовіччі» (Є.В. Синиця), «Преісторія», «Походження людини», «Геоморфологія та археологія», «Історія антропогену», «Проблеми раннього палеоліту», «Технологія виробництва кам'яних виробів» (С.М. Рижов), «Палеоліт Старого Світу» (С.М. Рижов, П.С. Шидловський), «Історична антропологія», «Фіксація археологічних джерел», «Мезоліт Східної Європи», «Неоліт Східної Європи», «Енеоліт України», «Доба бронзи України» (П.С. Шидловський), «Традиції та інновації у розвитку матеріальної культури» (С.М. Рижов, С.І. Іванисько, Є.В. Синиця), «Історія пам'яткоохоронної справи», «Археологічні фонди та джерела», «Кочовики у культурному розвитку Східної Європи» (С.І. Іванисько), «Основи музеєзнавства» (І.А. Кравченко) та ін., а також вибіркові курси «Мисливці на мамонтів» (П.С. Шид-

¹ З 2015 року на кафедрі археології та музеєзнавства замість курсу «Історія первісного суспільства» запроваджено нормативний курс «Преісторія» (доц. Рижов С.М.). На історичному факультеті відкрилась освітня програма для бакалаврів (спеціальність 032 «Історія та археологія») з напрямком «Археологія та преісторія».

ловський), «Експериментальна археологія», «Технології давнього виробництва», «Археологічна термінологія в англомовній фаховій літературі» (С.М. Рижов), «Мистецтво Київської Русі за археологічними джерелами» (С.І. Іванисько) для студентів ОР «Бакалавр» та «Магістр» спеціальності «Історія та археологія».

З 2018 р. відкрита нова спеціальність 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство» для студентів ОР «Бакалавр» і «Магістр». Значну частину курсів, в тому числі нових, з цієї спеціальності читають викладачі кафедри С.І. Іванисько, І.А. Кравченко, Є.В. Синиця, К.О. Третяк, П.С. Шидловський, а також Т.Ю. Пшеничний.

Останніми роками в рамках міжкафедрального блоку дисциплін вибору студентів запроваджено нові курси «Заселення Американського континенту» (С.М. Рижов), «Мисливські культури Європи та Америки» та «Процес неолітизації Європи» (П.С. Шидловський), «Військова історія України у давнину та середньовіччі», «Археологічні ознаки перших цивілізацій» (Є.В. Синиця) для студентів ОР «Бакалавр» освітньої програми «Американистика та європейські студії».

Археологічна практика є логічним завершенням вивчення дисципліни «Археологія» та дозволяє закріпити на практиці теоретичні знання, отримані під час прослуховування лекцій та роботи на семінарських заняттях. На моє глибоке переконання, без щорічної археологічної польової роботи неможливо виховати повноцінного археолога. Традиційно щоліта археологічну практику під керівництвом співробітників кафедри на пам'ятках різних епох проходить до 150 студентів-першокурсників. Нагадаю, що проведення практики вимагає від кожного з викладачів особливої відповідальності, оскільки має забезпечити не лише безпеку студентів (особливо у польових умовах), але й кваліфіковане дослідження археологічних об'єктів у відповідності з вимогами Польового комітету і Законів України про культурну та археологічну спадщину.

Протягом 2004–2019 рр. географія археологічної практики була доволі широкою – від Закарпаття до Середньої Наддніпрянщини та Криму, але певною мірою змінювалась відповідно до наукових інтересів, внутрішньо – та зовнішньополітичних реалій. Частина студентів проходила практику на базі експедицій Інституту археології НАН України – під час розкопок в Києві, Вишгороді, Ходосівці, Бучаку, Пастирському городищі тощо, а також у складі експедицій історико-культурних заповідників «Софія Київська» (у тому числі «Судацька фортеця») та «Межибіж». Археологічні практики проводилися на базі само-

стійних археологічних експедицій кафедри археології та музеєзнавства під керівництвом доцентів С.М. Рижова та П.С. Шидловського (Закарпаття, Поділля, Полісся, Середня Наддніпрянщина).

Незмінним керівником археологічної практики весь цей час був Є.В. Синиця. Варто зазначити, що з переходом на кредитно-модульну систему, практику довелося скоротити з трьох тижнів до двох, що негативно позначилося на рівні підготовки студентів та обсязі польових досліджень. Археологічна практика не лише бакалаврів-першокурсників, але й студентів магістратури відбувалась на археологічних пам'ятках, дослідження яких було безпосередньо пов'язане з науковою роботою кафедри.

Музейна практика, необхідність проведення якої виникла у 2018 р. після відкриття на факультеті спеціальності 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство», розрахована на студентів ОР «Бакалавр» і «Магістр» відповідної спеціальності, а також для студентів усіх освітніх програм спеціальності 032 «Історія та археологія» та магістрів освітньої програми «Археологія». Музейна практика проводиться С.І. Іванисько, І.А. Кравченко та Л.Г. Самойленко в фондах і експозиціях низки музеїв Києва.

Науково-дослідницька діяльність

Кафедра має вагомі наукові досягнення. Нагадаю, що в попередні роки були здійснені дослідження пам'яток доби палеоліту, міді-бронзи, раннього залізного віку, античного та давньоруського періодів. Засновник кафедри Л.М. Славін, відомий, зокрема, широкомасштабними дослідженнями Ольвії, вважається одним з фундаторів української античної археології. Широко відомі дослідження старожитностей доби бронзи, здійснені М.М. Бондарем, та розкопки Г.Г. Мезенцевою давньоруських пам'яток поблизу Канева та Білгородки. М.І. Гладких згуртував навколо себе плеяду фахівців з вивчення палеолітичної доби.

Останніми роками наукова робота проводилась в межах виконання співробітниками кафедри науково-дослідної теми 16 КФ 046-04 «Людина та ландшафт: типи культурної адаптації», а також програм, що фінансувались Державним фондом фундаментальних досліджень. Зазначений тематичний напрямок не є для співробітників кафедри абсолютно новим, тож йдеться радше про акцентуацію саме адаптаційного аспекту у вивченні видів активності давніх суспільств. З огляду на галузеву спеціалізацію викладачів кафедри,

у фокусі дослідницької уваги перебувають пам'ятки кам'яної доби та середньовіччя. Крім первинного накопичення матеріалів, їхнього лабораторного опрацювання, а також звернення до матеріалів польових досліджень попередніх років, що зберігаються у фондах Археологічного музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка і інших установ, зроблені певні напрацювання щодо теоретико-реконструктивних узагальнень на підставі цих матеріалів.

Зокрема, в рамках виконання теми археологічної експедицією під керівництвом С.М. Рижова проведені археологічні дослідження багат шарової палеолітичної стоянки Малий Раковець IV (Stepanchuk et al. 2010; Ryzhov 2014; Hughes, Ryzhov 2018; Ryzhov 2018). У 2014 році експедицією була відкрита нова нижньопалеолітична стоянка Великий Шолес поблизу с. Великий Раковець на Закарпатті. Дослідження дозволяють припустити, що ранні гомініди на теренах України з'являються достатньо рано – на початку раннього плейстоцену (понад 1 млн. років тому). Одним з видів культурної адаптації були галькові кам'яні вироби олдованської індустрії, вироблені з місцевих осадових та вулканічних порід (Ryzhov, Karmazinenko 2015; Ryzhov 2018).

В околицях Меджибожа виявлено два нижньопалеолітичних місцезнаходження (С.М. Рижов), дослідження яких проводиться з 2009 р. За результатами досліджень 20–23 липня 2012 р. проведено польовий семінар «Місцезнаходження Меджибіж і проблеми вивчення нижнього палеоліту Східноєвропейської рівнини» на базі спільної експедиції Інституту археології НАН України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» (Stepanchuk et al. 2010; Степанчук, Рижов, Погорілець 2012).

П.С. Шидловським продовжено дослідження відомої Межирицької палеолітичної стоянки пам'ятки, розпочаті І.Г. Підоплічком у 1966, М.І. Гладких у 1976–1989 рр. (Гладких 1999). Важливою складовою робіт стало поновлення досліджень четвертого житла з кісток мамонта та заходи щодо його збереження за участі спеціалістів з Національного природничого музею (Париж, Франція). Планомірні щорічні дослідження стоянки дозволять глибше зрозуміти господарство, культуру та побут людей, які проживали на території Європи в часи останнього зледеніння. 18 липня 2016 р. на базі експедиції кафедри проведений польовий семінар «15 тисяч років історії, 50 років дослідження», присвячений проблемі збереження Межирицького поселення (Са-

мойленко, Шидловський 2016). У 2018 р. під егідою Міжнародної спілки з вивчення четвертинного періоду (INQUA) було проведено Межирицьку міжнародну літню школу «Міждисциплінарне дослідження пізньоплейстоценової пам'ятки», в якій, окрім вітчизняних науковців та студентів, взяли участь спеціалісти та студенти-магістранти з навчальних закладів Франції та Бельгії (Shydlovskiy et al. 2018). Окрім Межирицької стоянки, експедицією з П.С. Шидловським на чолі було проведено стаціонарні дослідження Дивлинського та Семенівського пізньопалеолітичних комплексів (Житомирська та Київська обл.), а також низка розвідувальних робіт по території Середнього Подніпров'я з метою вивчення пам'яток первісної археології.

Є.В. Синицею та Р.В. Терпиловським продовжено дослідження так званого Канівського поселення полян, розпочаті Г.Г. Мезенцевою у 1958 р. Протягом 1997, 1999–2013 рр. на кількох ділянках вивчені рештки 12 будівель, виявлено значну кількість кераміки та індивідуальних знахідок VIII–X ст. Отримані дані дозволяють по-новому розглянути історико-культурну ситуацію у Середній Наддніпрянщині часів формування Русі (Синиця 2009; Синиця, Терпиловський 2010). Крім цього, доц. Є.В. Синиця бере активну участь у дослідженні пізньоскіфських та ранньосередньовічних пам'яток Середньої Наддніпрянщини у складі археологічних експедицій Інституту археології НАН України – Софіївська Борщагівка, Ходосівка, Пастирське городище.

Упродовж 1999–2013 рр. відбувались дослідження Центру підводної археології на чолі з С.М. Зеленком за участі Я.І. Морозової та В.Д. Кобця решток італійського торговельного судна XIII ст. в бухті смт. Новий Світ поблизу Судака. Завдяки цим дослідженням отримані нові дані про торговельні зв'язки з різними районами Середземномор'я. Виразна колекція артефактів (різноманітна полив'яна та амфорна кераміка, монети, зброя тощо) викликала значний інтерес фахівців Франції, Сполучених Штатів, Туреччини та ін. Здобуті матеріали були представлені на виставках, організованих в університеті за сприянням посольства Франції (Morozova 2012).

Співробітники кафедри представляють факультет в таких громадських та адміністративних організаціях як Музейна рада, Експертна комісія з питань обліку об'єктів культурної спадщини (П.С. Шидловський – заступник Голови), Кваліфікаційна рада Інституту археології НАН України і Державної служби охорони культурної спадщини Міністерства культури, Експертна рада з історичних наук ДАК (Р.В. Терпиловський), Спілка

Рис. 5. Дослідження Центру підводної археології (Новий Світ, 2013 р.)

Fig. 5. Research of the Centre for Underwater Archaeology (Novyi Svit, 2013)

археологів України (Є.В. Синиця – заступник Голови правління), Центр палеоетнологічних досліджень (П.С. Шидловський – Голова правління). Співробітники кафедри беруть активну участь у діяльності міжнародних наукових та громадських організацій: Міжнародна рада музеїв ICOM (С.І. Іванисько, П.С. Шидловський, Л.Г. Самойленко), Європейська асоціація археологів ЕАА та Міжнародна спілка з вивчення четвертинного періоду INQUA (П.С. Шидловський).

Кафедра залучена до розробки пам'яткоохоронного законодавства України, а її викладачі неодноразово виступали експертами у випадках порушень законодавства по охороні пам'яток культурної спадщини. Зокрема, Є.В. Синиця – співвиконавець проекту «Розвиток системи охорони та дослідження археологічної спадщини: український та європейський досвід» (Інститут археології НАН України).

Гранти

Фінансування археологічної практики до 2014 р. здійснювалось за рахунок бюджету університету (кошти на відрядження студентів і співробітників, проїзд). Втім, останніми роками, в зв'язку з явною нестачею бюджетних коштів для повноцінної роботи експедицій, практика проводилась також за фінансової підтримки меценатів. Разом з тим, інколи вдавалось залучати закордонні та вітчизняні гранти на польові та камеральні дослідження, а також на відрядження.

Зокрема, у 2004–2006 рр. виконувався спільний науково-дослідний проект «Дніпро» Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міністерства освіти та на-

уки, французького національного дослідного центру SNRC та Паризького університету Сорбонна, науковим керівником з української сторони якого був С.М. Рижов, а учасниками М.І. Гладких і С.М. Зеленко (Гладких, Рижов 2004).

С.М. Рижов в рамках гранту ECONET (2005–2007 рр.) за підтримки SNRC та Міністерства культури Франції брав участь в Програмі спільних досліджень Франції, Угорщини, Польщі, України, в рамках яких передбачалась підготовка наукових кадрів (Ryzhov, Stepanchuk, Sapozhnikov 2005; Stepanchuk et al. 2009).

В рамках українсько-французького проекту «Дніпро» науковці кафедри протягом 2011–2012 рр. виконували нову договірну тему

«Фауністичні рештки та життєзабезпечення палеолітичних мисливців-збирачів на території України» (керівник П.С. Шидловський). Разом з науковцями Національного природничого музею Франції здійснювались спільні експедиції по дослідженню Межиріцької стоянки мисливців на мамонтів, обробка та узагальнення археологічного матеріалу, взаємний обмін викладачами, науковцями та студентами (Шидловський 2013).

2015–2017 рр. кафедра брала участь у виконанні наукового проекту Швейцарського наукового фонду SNF в рамках програми наукового співробітництва між Східною Європою та Швейцарією «Східноєвропейська мережа з археології неоліту і археологія річок і озер з метою вдосконалення методів польових досліджень і датування» (керівники Я.І. Морозова та П.С. Шидловський). Результатом проекту є створення системи обміну інформації між науковцями Швейцарії, Німеччини, Польщі, Македонії та України з питань дослідження неолітичних культур. Практична реалізація здобутків міжнародної кооперації в цьому напрямку була продемонстрована в ході проведення Міжнародної конференції «Заплавна археологія та первісні спільноти Європи» на базі Канівського природного заповідника, а також продовженням навчання в аспірантурі Бернського університету випускниці кафедри М.П. Андрійович (eds. Morozova, Shydlovskiy 2017).

Аспірант О.М. Лизун протягом 2016–2017 рр. отримував грант Товариства ім. Гуго Обермайера (ФРН) на виконання проекту «Матеріали та технології доби верхнього палеоліту у Середньому Подніпров'ї».

У 2017–2018 рр. група співробітників кафедри отримала фінансову підтримку Державного фонду фундаментальних досліджень МОН України на проект «Межирицька стоянка мисливців на мамонтів: археологічні дослідження і музеєфікація», що виконувався в рамках НДР Університету (Шидловський та ін. 2020).

Видавнича діяльність

Наукова та навчально-методична робота викладачів та співробітників кафедри знайшла своє втілення, зокрема, й в низці публікацій. З 1999 р. на основі громадської організації «Товариство археології та антропології» засновано серійний збірник «Vita Antiqua» (у 2004–2009 рр. вийшли 6 та 7–8 випуски: <http://vitaantiqua.org.ua/en/archives/category/archive>). В серії «Бібліотека Vita Antiqua» опубліковані авторські монографії Ф.О. Андрушка (1999), С.Ж. Пустовалова (2005) та С.В. Махортих (2005) і тематичні збірники наукових статей: «Український музей» (ред. Гладких 2003), «Готи і Рим» (ред. Терпиловський 2006), «1000 років візантійської торгівлі (V–XV століття)» (ред. Гладких, Морозова 2012).

Нещодавно «Товариство археології та антропології» трансформувалось в «Центр палеоетнологічних досліджень ім. Хв. Вовка» <http://vovkcenter.org.ua/en/main/>. Поновлено випуск періодичного збірника наукових статей «Vita Antiqua» в паперовому та електронному форматах. У 2017–2018 рр. випущено два збірника, а саме: №9, «Людина та ландшафт: первісна археологія Східної Європи» (ред. Терпиловський, Шидловський 2017) та англomовний №10 «Первісні спільноти Південної та Східної Європи» (ed. Shydlovskiy 2018).

2016 р. випущено окремий випуск «Вісника Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Історія» за результатами Круглого столу «Культурна спадщина України: дослідження, музеєфікація, охорона та збереження», проведеного на базі історичного факультету (Вісник ... 2016).

Слід відзначити редагування С.М. Рижовим та М. Ямада монографії англійською мовою «Археологія і геологія України в регіональному контексті», що вийшла друком у 2015 р. в Нагано (Японія) (ed. Yamada, Ryzhov 2015). Морозова Я.І. виступила редактором матеріалів Симпозіуму з середземноморської археології (ed. Morozova, Oniz 2013).

Впродовж останніх 15 років вийшла друком низка авторських монографій викладачів та співробітників кафедри. Книга Р.В. Терпиловського «Славяне Поднепровья первой половины I тыс. н.э.» (2004) опублікована видавництвом Університету Марії Кюрі-Скłodовської (Люблін, Польща). Він є спів-

автором колективних монографій «Давні поселення України», (Відейко, Петрашенко, Терпиловський 2005), «Пізньюоскіфські та пізньюзарубинецькі старожитності Полтавщини» (Кулатова, Супруненко, Терпиловський 2005).

С.М. Рижов є співавтором колективної монографії «Давня людина: палеогеографія та археологія» (у співавторстві з В.М. Степанчуком, Ж.М. Матвішиною, С.П. Кармази-ненком), надрукованої у видавництві «Наукова думка» (Степанчук та ін. 2013). П.С. Шидловський є співавтором колективної монографії «Первісна археологія Нижнього Подесення» (Шидловський та ін. 2016). К.О. Третяк є автором монографії «Мінливе обличчя міста, або доля київських фасадів» (2018).

Окреме місце серед друкованих праць займають навчальні підручники та посібники, випущені впродовж 2004–2019 рр. Це курс лекцій «Археологія України» за участю Р.В. Терпиловського (Залізняка та ін. 2005), навчальний посібник «Давні слов'яни. Археологія та історія» за участю Є.В. Синиці та Р.В. Терпиловського (Абашина та ін. 2012).

Два навчальних посібники та підручник з «Основ музеєзнавства», підготовлені І.А. Кравченко, що вийшли друком у 2007 р. та 2019 р. (Карсим 2007; Кравченко 2019).

Два навчальних посібники з проблем антропології опубліковані С.М. Рижовим (2002) та П.С. Шидловським (2014). Також 2017 р. вийшли з друку навчальні посібники П.С. Шидловського «Природа і суспільство у ранньому голоцені Східної Європи» (2017) та С.І. Іванисько «Етнічні процеси за археологічними даними (за матеріалами з території України)» (2017). К.О. Третяк є співавтором навчального посібника «Історія Києва: від княжої доби до сучасності. Збірник документів і матеріалів» (ред. Колесник, Коцур, Терес 2005).

Співробітники кафедри неодноразово виступали авторами енциклопедичних видань, зокрема К.О. Третяк є автором довідника «Втрачені споруди та пам'ятники Києва» (2004), Є.В. Синиця та П.С. Шидловський є авторами низки статей довідника «Історія в термінах і поняттях» (2014), а Є.В. Синиця і Р.В. Терпиловський – серії статей до багатотомного видання «Енциклопедія історії України» (<http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU>).

Аспірантура і докторантура

Щорічно до аспірантури вступали 1–2 випускники кафедри, хоча за два останні роки через значне скорочення набору до аспірантури на факультеті – жодного. Втім, далеко не всі аспіранти змогли вчасно підготувати та захистити дисертаційні роботи. Слід визнати, що за ефективністю роботи аспірантів кафе-

дра посідає одне з останніх місць на факультеті. Певною мірою це пояснюється тим, що тематика аспірантських робіт на кафедрі має свої особливості. Оскільки археолог набуває свій досвід досить повільно, то випускники кафедри, зазвичай, визначаються зі своїми науковими інтересами лише з плином часу. Навіть вступаючи до аспірантури, вони часто недостатньо орієнтуються у речовому матеріалі та в колі пов'язаних з ним проблем, тому їхні дисертації переважно присвячені питанням історіографії. Для захисту робіт суто археологічної проблематики доводиться звертатися до Вченої ради Інституту археології НАН України.

Разом з тим, протягом 2004–2019 рр. відбулись успішні захисти підготовлених на кафедрі дисертацій: докторської М.В. Любічева (2014) та кандидатських Є.В. Синиці, С.М. Зеленка (2004), Г.В. Індиченко (2006), С.І. Іванисько, П.С. Шидловського (2008), С.В. Палієнка, О.С. Пахарєвої (2009), Д.В. Толочка (2010), А.С. Яненко (2013), М.В. Челнокова (2015), О.С. Кириленка (2017), Т.І. Слободян (2018), І.С. Радомського (2019).

Конференції та інші заходи

Результати наукової та навчально-методичної роботи певною мірою знайшли своє відображення в низці конференцій та круглих столів, проведених безпосередньо кафедрою або за її участі. В цілому за останні 15 років викладчі та співробітники взяли участь у півсотні конференцій різного рівня. Серед них значне місце займають заходи, присвячені питанням збереження національної культурної спадщини та формам організації науки.

У 2004 р. була проведена Міжнародна наукова конференція «Археологія та музеєзнавство в системі науки та освіти», присвячена 170-річчю Київського національного університету імені Тараса Шевченка та 60-річчю ка-

федри археології та музеєзнавства. Нинішня конференція 2019 р. під тією ж традиційною назвою присвячена відповідно 75-річчю кафедри (ред. Терпиловський, Шидловський 2019).

Варто згадати також міжнародну наукову конференцію «Історія археології: особистості та школи (до 160-річчя В.В. Хвойки)», проведеної в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка у 2010 р., участь в якій взяло чимало науковців з близького і далекого зарубіжжя. Крім того, у 2010 р. проведено Міжнародний симпозіум по середземноморській археології SOMA 2010 (ed. Morozova, Oniz 2013).

6–7 жовтня 2011 р. за участю кафедри було проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Університетські музеї: європейський досвід та українська практика», яка зібрала десятки провідних музеєзнавців України, близького та далекого зарубіжжя. Вперше в університеті і на факультеті були прийняті керівники Міжнародної Ради Музеїв та Міжнародного Комітету університетських музеїв.

3–5 лютого 2016 р. проведена міжнародна наукова конференція «Людина і ландшафт: географічний підхід в первісній археології» (ред. Шидловський 2016).

Круглий стіл «Культурна спадщина України: дослідження, музеєфікація, охорона та збереження» відбувся на базі історичного факультету у грудні 2016 р.

Міжнародна наукова конференція «Археологія річок та озер і первісні спільноти Європи» (15–18 вересня 2017 р.) була проведена в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та Канівському природному заповіднику (Morozova, Shydlovskiy 2018).

Міжнародні зв'язки

Одним з векторів діяльності кафедри є участь у міжнародних організаціях та проведенні спільних міжнародних досліджень. Упродовж останніх 15 років підтримувались постійні контакти з науковцями Паризького, Львівського університетів та Національного Музею природничої історії (Франція), Техаського університету (США), Університету Мейдзі (Японія), Університету міста Берн (Швейцарія), Археологічного музею міста Скоп'є (Північна Македонія), Інститутами археології Ягеллонського університету (Краків), Університету Марії Кюрі-Склодовської (Люблін), Варшавського та Жешовського університетів (Польща), Інституту пре- і протісторії Університету Крістіана-Альбрехта в м. Кіль (Німеччина) тощо.

Рис. 6. Учасники конференції 2004 р.
Fig. 6. Conference participants of 2004

Завдяки співробітництву із закордонними колегами опублікована низка монографій співробітників кафедри, про що йшлося вище. Варто нагадати, що С.М. Рижов був науковим керівником з української сторони міжнародних проектів «Дніпро» (Франція-Україна, 2004–2006) та ECONET (Франція – Україна – Угорщина – Польща, 2005–2007). У 2011–2012 рр. П.С. Шидловський був керівником з української сторони проекту «Фауністичні ресурси та життєзабезпечення первісних мисливців-збирачів» в рамках українсько-французької програми співробітництва «Дніпро», спільно з Національним природничим музеєм (Франція) (Nuzhnyi, Shydlovskiy 2015).

Протягом 2004–2019 рр. відбулись численні візити зарубіжних вчених до Університету, організовані працівниками кафедри. Переважно це учасники міжнародних наукових конференцій, що відбувались в Києві. Окремо варто відзначити перебування на кафедрі вчених стипендіатів фонду Фулбрайта, США – Олександра Лєскова та Дженіфер Кан, котрі прочитали низку лекцій для студентів з питань археології раннього залізного віку та музейного менеджменту.

Міжнародний проект від університету Мейдзі (Токіо, Японія) «Порівняльне вивчення і міжнародна стандартизація обсидіанових зразків Євразії» (2013–2016 рр.), в якому брав участь С.М. Рижов, передбачав спільні археологічні дослідження палеолітичних стоянок на території України. В рамках угоди у жовтні 2014 р. кафедра приймала археолога зі світовим ім'ям проф. Акіра Оно (Університет Мейдзі, Японія), який прочитав низку лекцій на факультеті. На кафедрі в серпні 2014 року працювали з обсидіановими колекціями палеолітичної стоянки Малий Раковець представник Центру обсидіанових досліджень Університету Мейдзі доктор Мацуйоші Ямада (Suda et al. 2014).

Важливими науковими здобутками відзначається міжнародна кооперація в галузі підводної археології (Morozova, Zelenko 2008; Zelenko 2017).

2018 р. діяла Межиріцька міжнародна літня школа, що включала міждисциплінарне вивчення верхньоплейстоценової пам'ятки на базі Межиріцької палеолітичної експедиції (П.С. Шидловський) спільно з Національним природничим музеєм (Франція) в рамках проекту Міжнародної спілки по вивченню четвертинного періоду (INQUA) (Shydlovskiy, Réan, Tsvirkun 2019).

Угода 2007–2009 рр. між університетом Сорбонна (Париж) і Київським національним університетом імені Тараса Шевченка передбачала наукове керівництво навчан-

ням аспірантки О.С. Пахаревої з української сторони С.М. Рижовим, а з французької – проф. Ф. Джінджаном. О.С. Пахарева після навчання в аспірантурі Сорбонни захистила дисертацію у Франції (2009 р.).

А. Вейбер та Л. Тимофєєва проходили навчання в магістратурі Інституту археології Варшавського університету (Польща). Своєю чергою навчання на кафедрі у за ОР «магістр» у 2019 р. проходила О. Дептула (Інститут археології Варшавського університету, Польща).

М.П. Андрійович проходила стажування та зараз навчається в аспірантурі Інституту археологічних досліджень Бернського університету (Швейцарія) – наукові керівники П.С. Шидловський та проф. А. Хафнер.

За останні 15 років співробітники та викладачі кафедри здійснили чимало закордонних візитів, пов'язаних з участю в наукових конференціях, читанням лекцій, спільними науковими проектами тощо. Зокрема, Р.В. Терпиловський прочитав кілька лекцій в Інститутах археології Люблінського (грудень 2004 р.) та Жешівського університетів (лютий 2015 р.), а також брав участь в укладанні договорів про співпрацю та наукове стажування з Інститутами археології Варшавського (2012–2013) та Жешівського університетів (2015).

С.М. Рижов у жовтні 2012 р. та лютому 2014 р. проводив наукові дослідження в Центрі досліджень обсидіану та кам'яних виробів Університету Мейдзі (Токіо, Японія). В результаті спільних досліджень у 2015 р. була випущена монографія та низка наукових публікацій.

У 2014 р. студентка 2 курсу магістратури кафедри археології та музеєзнавства М. Білик (науковий керівник С.М. Рижов) взяла участь в міжнародному польовому семінарі в Нагаві (Японія), що проводив Центр досліджень обсидіану та кам'яних виробів Університету Мейдзі в рамках спільного проекту «Порівняльні дослідження і міжнародна стандартизація обсидіанових зразків Євразії».

С.М. Рижовим в травні 2018 р. прочитана низка лекцій в рамках проекту Erasmus plus в університеті м. Загреб (Хорватія). Зі зворотнім візитом на кафедрі восени 2019 р. з читанням лекцій перебував доцент Загребського університету Никола Вукосавлевич.

П.С. Шидловський протягом 2012–2018 рр. неодноразово відвідав Національний природничий музей (Париж, Франція) у зв'язку з спільними дослідженнями Межиріцької палеолітичної стоянки, а протягом 2016–2018 рр. – Інститут археологічних досліджень Бернського університету (Швейцарія) у зв'язку з проведенням наукових досліджень та навчальних семінарів з тематики первісної археології України. Він також про-

вів низку відкритих лекцій в університетах Польщі, Північної Македонії, Швейцарії та Німеччини. П.С. Шидловський взяв участь у 25-й щорічній зустрічі Європейської асоціації археологів, що відбулась 4–7 вересня 2019 р. в Берні (Швейцарія) (Shydlovskiy, Tsvirkun, Réan 2019).

Закордонні наукові поїздки, переважно для участі в наукових заходах, здійснювали не лише викладачі, але й студенти і аспіранти кафедри. Наприклад, М.Е. Тимошенко 2011–2012 рр. відвідала Тбілісі (Грузія) та Кушадаси (Туреччина), К.М. Валентинова 2018–2019 рр. – Ригу (Латвія), Варшаву (Польща) та Братиславу (Словаччина). Л.В. Дорошенко, Д.І. Желага, І.С. Радомський, М.В. Чимирис, О.М. Лизун, Д.В. Дудник взяли участь у міжнародних наукових конференціях у містах Швейцарії, Північної Македонії, Польщі та Німеччини, а І.О. Чечуліна – у Туреччині та Азербайджані.

Презентаційна діяльність

Археологічний музей Київського національного університету імені Тараса Шевченка (завідувач Л.Г. Самойленко) крім педагогічно-просвітницької та науково-дослідної діяльності виконує також презентаційну функцію. Тут, зокрема, регулярно проводяться екскурсії для школярів та студентів інших факультетів та ЗВО.

П.С. Шидловський та Є.В. Синиця неодноразово давали інтерв'ю на радіо та телебаченні, а також читали публічні лекції під час Днів відкритих дверей університету та фестивалю Legio Historica тощо. Слід також відзначити публічні лекції англійською мовою П.С. Шидловського для студентів і викладачів Кільського університету (Німеччина), Національного природничого музею (Франція), Бернського університету (Швейцарія), Музею м. Скоп'є (Північна Македонія).

Інтерв'ю для «Радіо культура» також дали М.В. Чимирис і Д.В. Дудник.

Слід відзначити активну участь Л.Г. Самойленко в роботі комітету «Університетські музеї і колекції» в складі ІКОМ, а також в організації низки виставок, зокрема, «Дивовижні історії Криму» в Мистецькому арсеналі (2019). Участь у презентаціях книжок брали П.С. Шидловський, Є.В. Синиця та Р.В. Терпиловський.

Впродовж 2004-2019 рр. М.І. Гладких, Р.В. Терпиловський і Є.В. Синиця незмінно брали участь в роботі журі із захисту учнівських робіт секції «Археологія» Малої академії наук.

Електронні ресурси. 2009 р. Л.Г. Салатою був створений і з того часу постійно оновлюється інтернет-сайт, що популяризує

експедиційні дослідження кафедри, дає інформацію про її співробітників, навчальні курси та програми, видання та ін. <http://www.archaeology.univ.kiev.ua/home/>.

П.С. Шидловський спільно з WildFoxFilm записав низку лекцій з антропології та первісної археології; створено YouTube канал «Paleoethnological Research» https://www.youtube.com/channel/UC_zug-jhjh6l0mym2HOZmw. Він також веде сайт видання Vita Antiqua <http://vitaantiqua.org.ua/en/main>. Активну роботу в соціальних мережах (Facebook та ін.) ведуть Є.В. Синиця та М.В. Чимирис. Також у Facebook постійно наповнюється офіційна сторінка кафедри, що висвітлює перебіг важливих подій у житті студентів і викладачів.

Проблеми та перспективи

Проте, незважаючи на певні успіхи, перед кафедрою на початку XXI ст. постала низка складних проблем, пов'язаних насамперед із тенденцією до зменшення державного замовлення на бюджетні місця за спеціальністю «Археологія», і скороченням годин, відведених на читання відповідних лекцій для студентів-істориків. Слід зазначити, що в подібній ситуації останнім часом опинились й аналогічні кафедри інших університетів, причому не лише археологічного, але й гуманітарного профілю взагалі. Безумовно, певною мірою це викликано загальним падінням рівня вищої освіти в Україні, конкуренцією з боку університетів сусідніх країн, але помітне зниження інтересу до археології та давньої історії в суспільстві (насамперед, молоді) на тлі бурхливих соціально-політичних подій, очевидно, також має місце.

На мою думку, виходом із ситуації, що склалась, може стати широка реклама археології як цікавої та престижної майбутньої професії. Це передбачає тісний зв'язок з середньою школою, археологічними і краєзнавчими гуртками, проведення учнівських олімпіад, створення науково-популярного журналу чи сайтів. Для студентів актуальним є підготовка нових посібників (у т.ч. в електронній формі), пошуки нових форм дистанційної освіти з допомогою Інтернету тощо. Очевидно, цьому певною мірою буде сприяти включення видань кафедри та окремих статей викладачів та співробітників до наукових баз Scopus, Web of Science тощо.

Прикладом для нас може бути низка центральноєвропейських країн, зокрема, сусідня Польща. Зазначу, що престиж археології як науки, який завжди в Польщі був високим, останніми десятиліттями підкріплюється значними археологічними відкриттями, зробле-

ними в ході масштабних досліджень вздовж трас майбутніх автомагістралей, газопроводів та ін. До речі, значні кошти, отримані від замовників охоронних досліджень, дозволили суттєво збільшити матеріально-технічну та видавничу базу університетів і музеїв, співробітники яких здійснювали ці роботи. Значна частина польських університетів мають у своєму складі Інститути археології, що налічують десятки викладачів та співробітників різного профілю. Чимало археологічних видань, у тому числі науково-популярного спрямування, та досить високий рівень охорони археологічної спадщини також заслуговують на увагу.

На жаль, поки що ми суттєво відстаємо від Польщі, але варто вже зараз використати польський досвід для пропаганди археологічних знань у ЗМІ, соціальних мережах тощо.

Окремою проблемою може бути практична участь студентів і викладачів кафедри у проведенні охоронних археологічних досліджень. Створена у 2017 році міжкафедральна навчальна лабораторія «Центр підводної археології, археологічних та етнологічних до-

сліджень» поки існує лише «на папері» і не виправдовує наших сподівань через відсутність коштів і ставок. Між тим, при університетах у Львові, Харкові, Дніпрі, Чернігові успішно функціонують науково-дослідні центри та лабораторії, що виконують госпдоговірні охоронні археологічні дослідження. Певний досвід в цьому відношенні є і в нашої кафедри. Понад 20 років тут діяла госпдоговірна археологічна експедиція, що працювала в зонах новобудов степової України. Під керівництвом М.М. Бондаря та І.С. Піоро експедиція дослідила понад 2000 поховань бронзового і залізного віку. Очевидно, настав час повернутись до дещо забутого досвіду 90-х років та вирішити це питання в провідному університеті України. Вказані вище проблеми в галузі збереження археологічної спадщини, скоріш за все, ще більш загостряться у зв'язку з відкриттям ринку сільськогосподарських земель. Тому підготовка фахівців в галузі археології та пам'яткоохоронної справи має стати ще актуальнішою. Саме в цьому полягає основне завдання нашої кафедри на найближчі роки.

ЛІТЕРАТУРА:

- Абашина, Н.С., Козак, Д.Н., Синиця, Є.В., Терпиловський, Р.В. 2012. *Давні слов'яни. Археологія та історія*. Навч. посібник. К.: ІА НАН України, КНУТШ, 364 с. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000012538>
- Андрощук, Ф.О. 1999. *Нормани і слов'яни у Подесенні (моделі культурної взаємодії доби раннього середньовіччя)*. К.: КНУТШ, ТАА (Бібліотека Vita Antiqua), 143 с. <http://vitaantiqua.org.ua/uk/archives/933#more-933>
- Відейко, М.Ю., Терпиловський, Р.В., Петрашенко, В.О., 2005. *Давні поселення України*. К.: ІА НАН України, 190 с. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000093>
- Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. Історія, 4 (131). К.: ВПЦ Київський університет. http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/istoriya_131_2016.pdf
- Гладких, М.І. 1999. Древнейшая архитектура по археологическим источникам эпохи палеолита, VITA ANTIQUA, 1, с. 29-33. <http://vitaantiqua.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/004VA01-gladkikh.pdf>
- Гладких, М.І. (ред.). 2003. *Український музей. Збірка наукових праць*. К.: КНУТШ, ТАА (Бібліотека Vita Antiqua), 221 с. <http://vitaantiqua.org.ua/uk/archives/644#more-644>
- Гладких, М.І., Морозова, Я.І. (ред.). 2012. *1000 років візантійської торгівлі (V-XV століття). Збірка наукових праць*. К.: КНУТШ, ТАА (Бібліотека Vita Antiqua), 216 с. <http://vitaantiqua.org.ua/uk/archives/824#more-824>
- Гладких, М.І., Рижов, С.М. 2004. Екологічні чинники розвитку первісного суспільства. *Наук. записки КНУ*, Т. VI: Історичний факультет. с. 31-42.
- Енциклопедія історії України*. <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU>
- Закон України «Про вищу освіту». 2014. *Відомості Верховної Ради*, 2014, №37-38. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
- Залізник, Л.Л., Зубар, В.М., Терпиловський, Р.В. та ін. 2005. *Археологія України. Курс лекцій*. Навч. посібник. К.: Либідь, 504 с. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001708>
- Зеленко, С. 2001. Кораблекрушения IX-XIII вв. в Судакской бухте. В: *Морская торговля в Северном Причерноморье*. К.: Стилос, с. 83-92.
- Зеленко, С. 2008. *Подводная археология Крыма*. К.: Стилос.
- Іванисько, С.І. 2017. *Етнічні процеси за археологічними джерелами (за матеріалами з території України)*. Навчальний посібник для студентів спеціальності «Історія та археологія». К., 90 с.
- Історія в термінах і поняттях: довідник*. 2014. (За заг. ред. Орлової Т.В.) Б. Гончар, І. Заболотна, Я. Калякура, Ю. Латиш, В. Мордвінцев, Т. Орлова, С. Павленко, С. Пивовар, В. Рубель, В. Рудь, Є. Синиця, П. Шидловський та ін., Вишгород, 732 с. <http://doi.org/10.5281/zenodo.2629639>
- Карсим, І.А. 2007. *Науково-фондова робота музеїв*. Навчальний посібник. К.: АліОр, 92 с.
- Карсим, І.А. 2007. *Культурно-освітня діяльність музеїв*. Навчальний посібник. К.: АліОр, 111 с.
- Колесник, В.Ф., Коцур А.П., Терес, Н.В. (ред.). 2005. *Історія Києва: від княжої доби до сучасності. Збірник документів і матеріалів*. Навчальний посібник. К.: Книги – XXI, 735 с.

- Кравченко, І.А. 2019. *Основи музеєзнавства*. Підручник для студентів закладів вищої освіти. К.: Видавець Олег Філюк, 287 с.
- Кулатова, І.М., Супруненко, О.Б., Терпиловський, Р.В. 2005. *Пізньюскіфські та пізньюзарубинецькі старожитності Полтавщини*. Київ-Полтава, 100 с.
- Махорты, С.В. 2005. *Киммерийцы Северного Причерноморья*. К.: Шлях, 380 с.
- Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти». 2015. К.: Кабінет Міністрів України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/266-2015-%D0%BF>
- Пустовалов, С.Ж. 2005. *Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я*. К.: Шлях, 412 с.
- Рижов, С.М. 2002. *Методичні поради до вивчення курсу Основи антропології для студентів історичного факультету*. К.: Стило, 98 с.
- Самойленко, Л.Г. 2006. Музеї Київського національного університету імені Тараса Шевченка: історія, досвід роботи, перспективи розвитку. *Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею*, 3, Липень 2006. Одеса, с. 61-66. <http://www.history.odessa.ua/publication3/stat11.htm>
- Самойленко, Л.Г. 2012. Создание кафедры археологии и музееведения в Киевском университете. *Археологія і давня історія України*, 9. Історія археології: дослідники та наукові центри. К.: ІА НАНУ, с. 228-234. http://www.vgosau.kiev.ua/load_period-sb/adiu_09.pdf.
- Самойленко, Л.Г. 2016. Освіта в музеї і музейна освіта в історії Київського університету. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 131 (4), К.: ВПЦ Київський університет, с. 53-62. http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/http/visnyk/istoriya_131_2016.pdf#page=53
- Самойленко, Л.Г., Шидловський, П.С. 2016. Межирицька стоянка: яке майбутнє в нашого минулого? *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Історія, 131 (4), К.: ВПЦ Київський університет, с. 62-69. <http://doi.org/10.5281/zenodo.1206223>
- Синиця, Є.В. 2009. Комплекс будівлі 6 з Канівського поселення (розкопки 2006 року) *VITA ANTIQUA*, 7–8, К., с. 250–260. <http://vitaantiqua.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/028VA09-synytsia-1.pdf>
- Синиця, Є.В., Терпиловський, Р.В. 2010. Археологічні дослідження пам'яток раннього середньовіччя на території Канівського природного заповідника: історія, здобутки, перспективи. *Археологія та давня історія України*, вип. 1, К., с. 226–237 http://www.archaeology.univ.kiev.ua/home/images/pdf_doc/syn_16.pdf
- Степанчук, В.М., Матвіїшина, Ж.М., Рижов, С.М., Кармазиненко С.П. 2013. *Давня людина. Палеогеографія та археологія*. К.: Наукова думка, 208 с.
- Степанчук, В.М., Рижов, С.М., Погорілець, О.Г. 2012. Меджибіж: нижньопалеолітична пам'ятка на схід від Карпат. *Археологія*, 2012, №4, с. 5–13.
- Терпиловський, Р.В. 2004. *Славяне Поднепровья первой половины I тыс. н.э.* Monumenta studia Gothica III, Lublin UMCS, 220 s. http://www.archaeology.univ.kiev.ua/home/images/pdf_doc/terpylovsky_slav_2004.pdf
- Терпиловський, Р.В. (ред.). 2006. *Готы и Рим. Сборник научных статей*. К.: КНУ імені Тараса Шевченка, ТАА (Бібліотека Vita Antiqua), 256 с. <http://vitaantiqua.org.ua/uk/archives/756#more-756>
- Терпиловський, Р., Шидловський, П. (ред.). 2017. *VITA ANTIQUA*, 9. Людина та ландшафт : первісна археологія Східної Європи. К.: Центр палеоетнологічних досліджень, 282 с. <https://doi.org/10.37098/VA-2017-9>
- Терпиловський, Р., Шидловський, П. (ред.). 2019. Міжнародна наукова конференція «Археологія та музейна справа в системі освіти і науки» з нагоди 75-річчя заснування кафедри археології та музеєзнавства (24-25 жовтня 2019, Київ, Україна): Тези доповідей. К.: Бібліотека Vita Antiqua. 85 с. <https://doi.org/10.37098/LVA-2019-902:069>
- Третьак, К.О. 2004. *Втрачені споруди та пам'ятники Києва*. Довідник. К.: Київський університет, 248 с.
- Третьак, К.О. 2018. *Мінливе обличчя міста, або доля київських фасадів*. К.: Парламентське видавництво, 536 с.
- Шидловський, П.С. 2013. Дослідження та проблеми збереження Межирицького поселення мисливців на мамонтів. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*, Вип. 8. К.: Фенікс, с. 567-581. <http://doi.org/10.5281/zenodo.1188708>
- Шидловський, П.С. 2014. *Актуальні питання антропології* (матеріали до вивчення навчальної дисципліни «Історична антропологія»). К.: КНУ імені Тараса Шевченка, Логос, 75 с. <http://doi.org/10.5281/zenodo.2628863>
- Шидловський, П.С. (ред.). 2016. Міжнародна наукова конференція «Людина та ландшафт : географічний підхід в первісній археології» (3-5 лютого 2016, Київ, Україна) : Тези доповідей. К.: Бібліотека Vita Antiqua, 94 с. <http://vitaantiqua.org.ua/en/archives/200#more-200>
- Шидловський, П.С. 2017. *Природа і суспільство в ранньому голоцені Східної Європи* : навч. посіб. К.: ВПЦ «Київський університет», 111 с. <http://doi.org/10.5281/zenodo.2549561>
- Шидловський, П.С., Лисенко, С.Д., Кириленко, О.С., Сорокун, А.А., Пічкур, Є.В. 2016. Первісна археологія Нижнього Подесення. К.: Бібліотека Vita Antiqua, 344 с. <http://doi.org/10.5281/zenodo.1190152>
- Шидловський, П., Пеан, С., Демей, Л., Крепін, Л., Цвіркун, О., Чимирис, М., Мамчур, Б. 2020. Поновлення досліджень четвертого Межирицького житла, *Археологічні дослідження в Україні 2018*. К.: ІА НАН України, с. 244-247. <http://doi.org/10.5281/zenodo.3751600>
- Hughes, R.E., Ryzhov, S. 2018. Trace element characterization of obsidian from the Transcarpathian Ukraine. *Journal of Archaeological Science: Reports*, March 2018, Vol. 19, p. 618–624.
- Morozova, Y. 2012. New Approaches and Challenges of the Ukrainian Underwater Archaeological Heritage. In: *Beyond Boundaries. The 3rd International Congress on Underwater Archaeology*. Kollektion Vor und Fruhgeschichte, 17, Bonn, p. 41-46.
- Morozova, Y., Oniz, H. (eds.). 2013. *SOMA 2010: Proceedings of 14th Symposium on Mediterranean Archaeology*. Taras Shevchenko National University of Kiev, Ukraine, 23-25 April 2010. BAR International Series 2555.

- Morozova, Y., Shydlovskiy, P. (eds.). 2017. *Wetland Archaeology and Prehistoric Networks in Europe* / NEENAWA International Scientific Conference, September 15th-18th, 2017. Kyiv-Kaniv: Vita Antiqua Library, 78 p. <http://doi.org/10.5281/zenodo.1188274>
- Morozova, Y., Shydlovskiy, P. 2018. Step Ahead : NEENAWA 2017 International Scientific Conference report. *VITA ANTIQUA*, 10. Prehistoric Networks in Southern and Eastern Europe, p. 192-211. <https://doi.org/10.37098/2519-4542-2018-1-10-192-207>
- Morozova, Y., Zelenko, S. 2008. Education and training programmes in underwater archaeology at National Taras Shevchenko University of Kiev. In: *Collaboration, Communication and Involvement: Maritime Archaeology and Education in the 21st century*. Torun: Wyzawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, p. 149-156.
- Nuzhnyi, D.Yu., Shydlovskiy, P.S. 2015. Variabilité de l'industrie lithique entre les structures de l'habitation n°1 de Mezhyrich, site du Paléolithique supérieur d'Ukraine. *L'Anthropologie*, 119, №4 (Septembre-Octobre 2015). Hommes et environnements au Paléolithique supérieur en Ukraine : Mezhyrich, 394-416. <https://doi.org/10.1016/j.anthro.2015.07.003>
- Ryzhov, S. 2014. Obsidian outcrops in Ukrainian Transcarpathians and their use during the Paleolithic time. *Eraul*, Vol. 138, p. 117-133.
- Ryzhov, S. 2018. Archaeological and geological studies of obsidians in Ukrainian Transcarpathia. *Archeometriai Műhely*, Vol. XV, No. 3, p. 225-230.
- Ryzhov, S., Karmazinenko, S. 2015. Velykyj Sholes : Preliminary Results on a New Site of the Lower Palaeolithic in Transcarpathia, Ukraine. In: Yamada, M., Ryzhov, S. (eds.). *Archaeology and Geology of Ukraine in Regional Context*. Center for Obsidian and Lithic Studies, Meiji University, p. 65-83.
- Ryzhov, S., Stepanchuk, V., Sapozhnikov, I. 2005. Raw material provenance the Palaeolithic of Ukraine: state of problem. Current approaches and first results. *Archeometriai Műhely*, Vol. 4, p. 17-25.
- Shydlovskiy, P. (ed.). 2018. *VITA ANTIQUA*, 10. Prehistoric Networks in Southern and Eastern Europe. Kyiv: Center for Paleoethnological Research, 212 p. <https://doi.org/10.37098/2519-4542-2018-1-10>
- Shydlovskiy, P., Péan, S., Crépin, L., Tsvirkun, O. 2018. Investigating a Prehistoric mammoth bone dwelling: from field and lab research to education. *Quaternary Perspectives*. 25(2), p. 18-19. <http://doi.org/10.5281/zenodo.2631382>
- Shydlovskiy, P., Péan, S., Tsvirkun, O. 2019. Archaeological context of Mezhyrich Upper Palaeolithic settlement with mammoth bone dwelling structures. *Quaternary Perspectives*, 26(1), p. 11-12. <https://www.researchgate.net/publication/333534353>
- Shydlovskiy, P., Tsvirkun, O., Péan, S. 2019. Spatial analysis of objects attributed to the Mezhyrichian Epigravettian Culture: a model of mobility. In: *Beyond Paradigms: 25th EAA Annual Meeting* (Bern, 2019). Abstract Book, p. 405-406. <https://www.researchgate.net/publication/335757141>
- Stepanchuk, V., Ryzhov, S., Rekovets, L., Matviishina, Zh. 2010. The Lower Palaeolithic of Ukraine: Current evidence. *Quaternary International*, Vol. 223-224, p. 131-142.
- Stepanchuk, V.N., Sapozhnikov, I.V., Gladkikh, M.I., Ryzhov, S. 2009. Ukrainian Upper Palaeolithic between 40/10.000 BP : current insights into environmental-climatic change and cultural development. *Le concept de territoires dans le Paléolithique supérieur européen*. BAR International Series 1938, p. 63-74.
- Suda, Y., Yamada, M., Ryzhov, S., Stepanchuk, V. 2014. Preliminary report on obsidian petrography from the Transcarpathian region in Ukraine. In: Yamada, M. (ed.). *International joint research project, report 2013. Archaeological and Geological Researches in Ukraine*. Tokyo: Center for Obsidian and Lithic Studies, Meiji University, p. 11-17.
- Yamada, M., Ryzhov, S. (ed.). 2015. *Archaeology and Geology of Ukraine in Regional Context* (Археологія і Геологія України в Регіональному Контексті). Nagano: Center for Obsidian and Lithic Studies, Tokyo: Meiji University, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 169 p.
- Zelenko, S. 2017. The maritime trade in the medieval Black Sea. In: C. Buchet & M. Balard (eds.). *The Sea in History – The Medieval World*. Suffolk: Boydell & Brewer, p. 449-464.

REFERENCES:

- Abashyna, N.S., Kozak, D.N., Synytsia, Ye.V., Terpylovskiy, R.V. 2012. *Davni slov'iany. Arkheolohiia ta istoriia*. Navch. posibnyk. K.: IA NAS of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 364 s. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000012538>
- Androschuk, F.O. 1999. *The Northmen and Slavs in the Desna River Area (The models of cultural interaction in the period of Early Middle Ages)*. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv, TAA (Vita Antiqua Library), 143 p. (in Ukrainian). <http://vitaantiqua.org.ua/en/archives/949>
- Videiko, M.Yu., Terpylovskiy, R.V., Petrashenko, V.O., 2005. *Davni poselennia Ukrainy*. K.: IA NAS of Ukraine, 190 s. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000093>
- Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. 2016. *Istoriia* (Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History), 4 (131). K.: VPTs Kyivskiy universytet. http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/istoriya_131_2016.pdf
- Gladkikh, M.I. 1999. Drevnejshaya arkhitektura po arkhеологическим istochnikam epohi paleolita, *VITA ANTIQUA*, 1, s. 29-33. <http://vitaantiqua.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/004VA01-gladkikh.pdf>
- Gladkikh, M.I. (ed.). 2003. *The Ukrainian Museum. The collection of scientific articles*. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv, TAA (Vita Antiqua Library), 221 p. (in Ukrainian). <http://vitaantiqua.org.ua/en/archives/685>
- Gladkikh, M.I., Morozova Y.I. (ed.). 2012. *Ten Centuries of Byzantine Trade (the 5th – 15th centuries). Collection of scientific papers*. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv, TAA (Vita Antiqua Library), 216 p. <http://vitaantiqua.org.ua/en/archives/793#more-793>

- Gladkikh, M.I., Ryzhov, S.M. 2004. Ekologichni chynnyky rozvytku pervisnogo suspilstva. *Nauk. zapysky KNU*, T. VI: Istorychnyi fakultet. s. 31-42.
- Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu». 2014. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 2014, №37-38. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
- Zalizniak, L.L., Zubar, V.M., Terpylovskiy, R.V. ta in. 2005. *Arkheolohiia Ukrainy. Kurs lektsii*. Navch. posibnyk. K.: Lybid, 504 s. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001708>
- Zelenko, S. 2001. Korablekrusheniya IX-XIII vv. v Sudaksoj bukhte. V: *Morskaya torgovlya v Severnom Prichernomor'e*. Kiev: Stilos, s. 83-92.
- Zelenko, S. 2008. *Podvodnaya arkheologiya Kryma*. Kiev: Stilos.
- Ivanyisko, S.I. 2017. *Etnichni protsesy za arkheolohichnymy dzherelamy (za materialamy z terytorii Ukrainy)*. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnosti «Istoriia ta arkheolohiia». Kyiv, 90 s.
- Orlova, T.V. (ed.). 2014. B. Honchar, I Zabolotna, Ya. Kalakura, Yu. Latysh, V. Mordvintsev, T. Orlova, S. Pavlenko, S. Pyvovar, V. Rubel, V. Rud, Ye. Synytsia, P. Shydlovskiy ta in. *Istoriia v terminakh i poniattiakh: dovidnyk*. Vyshhorod, 732 s. <http://doi.org/10.5281/zenodo.2629639>
- Karsym, I.A. 2007. *Naukovo-fondova robota muzeiv*. Navchalnyi posibnyk. K.: Allur, 92 s.
- Karsym, I.A. 2007. *Kulturno-osvithnia diialnist muzeiv*. Navchalnyi posibnyk. K.: Allur, 111 s.
- Kolesnyk, V.F., Kotsur A.P., Teres, N.V. (ed.). 2005. *Istoriia Kyieva: vid kniazhoi doby do suchasnosti*. Zbirnyk dokumentiv i materialiv. Navchalnyi posibnyk. K.: Knyhy – XXI, 735 s.
- Kravchenko, I.A. 2019. *Osnovy muzeiznavstva. Pidruchnyk dlia studentiv zakladiv vyshchoi osvity*. K.: Vydavets Oleh Filiuk, 287 s.
- Kulatova, I.M., Suprunenko, O.B., Terpylovskiy, R.V. 2005. *Piznoskifski ta piznozarubynetski starozhytnosti Poltavshchyny*. Kyiv-Poltava, 100 s.
- Mahortyh, S.V. 2005. *Kimmerijcy Severnogo Prichernomor'ya*. Kiev: Shlyah, 380 s.
- Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia pereliku haluzei znan i spetsialnostei, za yakymy zdiisnuietsia pidhotovka здобувачів вищої освіти». 2015. K.: Kabinet Ministriv Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/266-2015-%D0%BF>
- Pustovalov, S.Zh. 2005. *Sotsialnyi lad katakombnogo suspilstva Pivnichnogo Prychornomor'ia*. K.: Shliakh, 412 s.
- Ryzhov, S.M. 2002. *Metodychni porady do vyvchennia kursu Osnovy antropologii dlia studentiv istorychnoho fakultetu*. Kyiv: Stylos, 98 s.
- Samoilenko, L.H. 2006. Muzei Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka: istoriia, dosvid roboty, perspektyvy rozvytku. *Visnyk Odeskoho istoryko-kraieznavchoho muzeiu*, 3, Lypen 2006. Odesa, s. 61-66. <http://www.history.odessa.ua/publication3/stat11.htm>
- Samoilenko, L.H. 2012. Stozdaniie kafedry arkheolohii i muzeievedenyia v Kievskom universitete. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 9. Istoriia arkheolohii: doslidnyky ta naukovi tsentry. K.: IA NANU, s. 228-234. http://www.vgosau.kiev.ua/load_period-sb/adiu_09.pdf
- Samoilenko, L.H. 2016. Education in Museum and Museum Education in the History of the University of Kyiv. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. 2016. *Istoriia* (Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History), 131 (4), p. 53-62. http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/istoriya_131_2016.pdf#page=53
- Samoilenko, L.H., Shydlovskiy, P.S. 2016. Mezhyrich Settlement: what will be the future of our past? *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. 2016. *Istoriia* (Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History), 131 (4). Kyiv: VPTs Kyivskiy universytet, p. 62-69. <http://doi.org/10.5281/zenodo.1206223>
- Sinita, E.V. 2009. Complex of Building 6 from Kaniv Settlement (excavations of 2006). *VITA ANTIQUA*, 7-8. Kyiv, 250-260 (in Ukrainian). <http://vitaantiqua.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/028VA09-synytsia-1.pdf>
- Sinita, E.V., Terpylovskiy, R.V. 2010. Archeological Research on the Territory of Kaniv Natural Reservation: history, achievements, perspectives. *Arkheolohiia ta davnia istoriia Ukrainy*, 1. Kyiv, s. 226-237 (in Ukrainian). http://www.archaeology.univ.kiev.ua/home/images/pdf_doc/syn_16.pdf
- Stepanchuk, V.M., Matviishyna, Zh.M., Ryzhov, S.M., Karmazynenko, S.P. 2013. *Davnia liudyna. Paleoheohrafiia ta arkheolohiia*. K.: Naukova dumka, 208 s.
- Stepanchuk, V.M., Ryzhov, S.M., Pohorilets, O.H. 2012. Medzhybizh: nyzhnopaleolitychna pam'iatka na skhid vid Karpat. *Arkheolohiia*, 2012, №4, s. 5–13.
- Terpylovskiy, R.V. 2004. *Slavs in the Dnieper Region in the first half of the first millennium A.D.* Monumenta studia Gothica III, Lublin UMCS, 220 p. http://www.archaeology.univ.kiev.ua/home/images/pdf_doc/terpylovsky_slav_2004.pdf
- Terpylovskiy, R.V. (ed.). 2006. *Goty i Rim. Sbornik nauchnykh statei*. K.: KNU imeni Tarasa Shevchenka, TAA (Biblioteka Vita Antiqua), 256 s. <http://vitaantiqua.org.ua/en/archives/725#more-725>
- Terpylovskiy, R., Shydlovskiy, P. (eds.). 2017. *VITA ANTIQUA*, 9. Human & Landscape: Prehistoric Archaeology of Eastern Europe. Kyiv: Center for Paleoethological Research, 282 p. <https://doi.org/10.37098/VA-2017-9>
- Terpylovskiy, R., Shydlovskiy, P. (eds.). 2019. *International Scientific Conference «Archaeology and Museology in Education and Research» on the occasion of 75th anniversary of the Department of Archaeology and Museology* (October 24 – 25, 2019, Kyiv, Ukraine): Abstracts. – Kyiv: Vita Antiqua Library, 85 p. <https://doi.org/10.37098/LVA-2019-902:069>
- Tretyak, K.O. 2004. *The Lost Buildings and Monuments of Kyiv*. Reference Book. Kyiv: Kyivskiy universytet, 248 p.
- Tretyak, K.O. 2018. *Minlyve oblychchia mista, abo dolia kyivskykh fasadiv*. K.: Parlamentske vydavnytstvo, 536 s.

- Shydlovskiy, P.S. 2013. Doslidzhennia ta problemy zberezhennia Mezhyritskoho poselennia myslyvtiv na mamontiv. Pratsi Naukovo-doslidnoho instytutu pam'iatkookhoronnykh doslidzhen, 8. Kyiv: Feniks, s. 567-581. <http://doi.org/10.5281/zenodo.1188708>
- Shydlovskiy, P.S. 2014. Aktualni pytannia antropologii (materialy do vyvchennia navchalnoi dystsypliny «Istorychna antropologhiia»). Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv, Lohos, 75 s. <http://doi.org/10.5281/zenodo.2628863>
- Shydlovsky, P.S. (ed.). 2016. *International Scientific Conference "Human & Landscape : Geographical approach in the Prehistoric Archaeology"* (February 3 – 5, 2016, Kyiv, Ukraine) : Abstracts. Kyiv, Vita Antiqua Library, 94 p. <http://vitaantiqua.org.ua/en/archives/200#more-200>
- Shydlovskiy, P.S. 2017. Pryroda i suspilstvo v rannomu holotseni Skhidnoi Yevropy : navch. posib. K.: VPTS «Kyivskiy universytet», 111 s. <http://doi.org/10.5281/zenodo.2549561>
- Shydlovskiy, P.S., Lysenko, S.D., Kyrylenko, O.S., Sorokun, A.A., Pichkur, Ye.V. *Prehistoric Archaeology of the Lower Desna Region*. Kyiv: Vita Antiqua Library, 344 p. (in Ukrainian). <http://doi.org/10.5281/zenodo.1190152>
- Shydlovskiy, P., Péan, S., Demay, L., Crépin, L., Tsvirkun, O., Chymyrys, M., Mamchur, B. 2020. Ponovlennia doslidzhen chetvertoho Mezhyritskoho zhytla, *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2018*. Kyiv: Institute of Archaeology, NAS of Ukraine, s. 244-247. <http://doi.org/10.5281/zenodo.3751600>
- Hughes, R.E., Ryzhov, S. 2018. Trace element characterization of obsidian from the Transcarpathian Ukraine. *Journal of Archaeological Science: Reports*, March 2018, Vol. 19, p. 618–624.
- Morozova, Y. 2012. New Approaches and Challenges of the Ukrainian Underwater Archaeological Heritage. In: *Beyond Boundaries. The 3rd International Congress on Underwater Archaeology*. Kollektion Vor und Frühgeschichte, 17, Bonn, p. 41-46.
- Morozova, Y., Oniz, H. (eds.). 2013. *SOMA 2010: Proceedings of 14th Symposium on Mediterranean Archaeology*. Taras Shevchenko National University of Kiev, Ukraine, 23-25 April 2010. BAR International Series 2555.
- Morozova, Y., Shydlovskiy, P. (eds.). 2017. *Wetland Archaeology and Prehistoric Networks in Europe I* NEENAWA International Scientific Conference, September 15th-18th, 2017. Kyiv-Kaniv: Vita Antiqua Library, 78 p. <http://doi.org/10.5281/zenodo.1188274>
- Morozova, Y., Shydlovskiy, P. 2018. Step Ahead : NEENAWA 2017 International Scientific Conference report. *VITA ANTIQUA*, 10. Prehistoric Networks in Southern and Eastern Europe, p. 192-211. <https://doi.org/10.37098/2519-4542-2018-1-10-192-207>
- Morozova, Y., Zelenko, S. 2008. Education and training programmes in underwater archaeology at National Taras Shevchenko University of Kiev. In: *Collaboration, Communication and Involvement: Maritime Archaeology and Education in the 21st century*. Torun: Wyzawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, p. 149-156.
- Nuzhnyi, D.Yu., Shydlovskiy, P.S. 2015. Variabilité de l'industrie lithique entre les structures de l'habitation n°1 de Mezhyrich, site du Paléolithique supérieur d'Ukraine. *L'Anthropologie*, 119, №4 (Septembre-Octobre 2015). Hommes et environnements au Paléolithique supérieur en Ukraine : Mezhyrich, 394-416. <https://doi.org/10.1016/j.anthro.2015.07.003>
- Ryzhov, S. 2014. Obsidian outcrops in Ukrainian Transcarpathians and their use during the Paleolithic time. *Eraul*, Vol. 138, p. 117–133.
- Ryzhov, S. 2018. Archaeological and geological studies of obsidians in Ukrainian Transcarpathia. *Archeometriai Műhely*, Vol. XV, No. 3, p. 225–230.
- Ryzhov, S., Karmazinenko, S. 2015. Velykyj Sholes : Preliminary Results on a New Site of the Lower Palaeolithic in Transcarpathia, Ukraine. In: Yamada, M., Ryzhov, S. (eds.). *Archaeology and Geology of Ukraine in Regional Context*. Center for Obsidian and Lithic Studies, Meiji University, p. 65–83.
- Ryzhov, S., Stepanchuk, V., Sapozhnikov, I. 2005. Raw material provenance the Palaeolithic of Ukraine: state of problem. Current approaches and first results. *Archeometriai Műhely*, Vol. 4, p. 17–25.
- Shydlovskiy, P. (ed.). 2018. *VITA ANTIQUA*, 10. Prehistoric Networks in Southern and Eastern Europe. Kyiv: Center for Paleoethnological Research, 212 p. <https://doi.org/10.37098/2519-4542-2018-1-10>
- Shydlovskiy, P., Péan, S., Crépin, L., Tsvirkun, O. 2018. Investigating a Prehistoric mammoth bone dwelling: from field and lab research to education. *Quaternary Perspectives*. 25(2), p. 18-19. <http://doi.org/10.5281/zenodo.2631382>
- Shydlovskiy, P., Péan, S., Tsvirkun, O. 2019. Archaeological context of Mezhyrich Upper Palaeolithic settlement with mammoth bone dwelling structures. *Quaternary Perspectives*, 26(1), p. 11-12. <https://www.researchgate.net/publication/333534353>
- Shydlovskiy, P., Tsvirkun, O., Péan, S. 2019. Spatial analysis of objects attributed to the Mezhyrichian Epigravettian Culture: a model of mobility. In: *Beyond Paradigms: 25th EAA Annual Meeting* (Bern, 2019). Abstract Book, p. 405-406. <https://www.researchgate.net/publication/335757141>
- Stepanchuk, V., Ryzhov, S., Rekovets, L., Matviishina, Zh. 2010. The Lower Palaeolithic of Ukraine: Current evidence. *Quaternary International*, Vol. 223–224, p. 131–142.
- Stepanchuk, V.N., Sapozhnikov, I.V., Gladkikh, M.I., Ryzhov, S. 2009. Ukrainian Upper Palaeolithic between 40/10.000 BP : current insights into environmental-climatic change and cultural development. *Le concept de territoires dans le Paléolithique supérieur européen*. BAR International Series 1938, p. 63-74.
- Suda, Y., Yamada, M., Ryzhov, S., Stepanchuk, V. 2014. Preliminary report on obsidian petrography from the Transcarpathian region in Ukraine. In: Yamada, M. (ed.). *International joint research project, report 2013. Archaeological and Geological Researches in Ukraine*. Tokyo: Center for Obsidian and Lithic Studies, Meiji University, p. 11–17.
- Yamada, M., Ryzhov, S. (ed.). 2015. *Archaeology and Geology of Ukraine in Regional Context* (Археологія і Геологія України в Регіональному Контексті). Nagano: Center for Obsidian and Lithic Studies, Tokyo: Meiji University, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 169 p.
- Zelenko, S. 2017. The maritime trade in the medieval Black Sea. In: C. Buchet & M. Balard (eds.). *The Sea in History – The Medieval World*. Suffolk: Boydell & Brewer, p. 449-464.

Terpylovskyi Rostyslav V.

**THE DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY AND MUSEOLOGY
OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV
AT THE BEGINNING OF XXI CENTURY**

The first Department of Archaeology in Ukraine was founded by corresponding member of the Academy of Sciences of the USSR L.M. Slavin in 1944. During the 75 years of its existence, nearly one thousand staff members of the Institute of Archaeology of NASU, museums, universities and heritage protection institutions have been trained. Seven full-time teachers are working at the department (The head prof. R.V. Terpylovskyi, associate professors I.A. Kravchenko, S.M. Ryzhov, P.S. Shydlovskyi, Ye.V. Synytsia, K.O. Tretiak and PhD S.I. Ivanysko) and two support workers – L.G. Salata and M.V. Chymyrys. The Archaeological Museum of Taras Shevchenko National University of Kyiv headed by L.G. Samoilenko, and the inter-departmental educational laboratory “Center for Underwater Archaeology, Archaeological and Ethnological Researches” headed by Ya.I. Morozova work in close cooperation with the Department.

The department provides an adequate level of teaching of normative and special courses, and prepare bachelors of the Archaeology and Prehistory educational program and masters of the Archaeology educational program (specialty 032 “History and Archaeology”), and from 2018 – students of Bachelor’s and Master’s degrees of the new specialty 027 “Museum Studies, Monument Studies”. Archaeological and museum trainings allow students to consolidate theoretical knowledge. During 2004-2019, the geography of archaeological trainings was quite wide – from Transcarpathia to Middle Dnieper and Crimea.

The scientific achievements of the department, in particular, are related to the results of the study of archaeological sites, which belong to Middle and Upper Palaeolithic, Early Slavic and medieval times. Together with scientists from France, Germany and Switzerland, joint expeditions, archaeological material processing, mutual exchange of teachers, scientists and students were carried out, and scientific conferences were held. Scientific work has been embodied, in particular, in a series of publications, including the annual edition of “Vita Antiqua”, a number of monographs and textbooks. Now the Department is facing a number of complex issues, the solution of which will require our joint efforts.

Keywords: *Department of Archaeology and Museology, education, institution of higher education, archaeology, museology.*